

It is proved that the use of information technologies in the national-patriotic education of students gives the opportunity to optimize the process, to involve students as subjects of educational space of rural schools to develop independence, creativity and critical thinking, contributes to the development of their information culture and the implementation of the tasks of the national-patriotic education of students.

The advantages of the use of information technologies in the educational process of the school is allocated. It is proved that information technology in the national-patriotic education of students is a powerful and indispensable tool for its effectiveness.

Key words: information technologies, educational process, students, national-patriotic education.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2016

I. О. Сяська

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність екологізації суспільної свідомості та формування екоцентричної екологічної свідомості й самосвідомості особистості. Важливого значення у цьому процесі набуває професійна підготовка у вищих навчальних закладах, заснована на ідеї сталого розвитку людини і суспільства. Проаналізовано наукові підходи у розумінні феномена самосвідомості у психології та філософії. Запропоновано власне трактування понять «екологічна самосвідомість», «екологічна самосвідомість студентів вищих навчальних закладів». Визначено об'єктивні і суб'єктивні чинники розвитку екологічної самосвідомості студентів у процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: екологічна самосвідомість студентів, вищий навчальний заклад, навчально-виховний процес, екологічні ціннісні орієнтації, детермінанти розвитку.

Постановка проблеми. Накопичення екологічних проблем сучасності ставить під загрозу збереження рівноваги і стабільності у системі «Природа – Людина – Суспільство» і перешкоджає подальшому конструктивному функціонуванню людської цивілізації. Стало очевидним, що відмова від традиційних антропоцентричних стереотипів та орієнтацій у ставленні до природи є актуальною і невід'ємною умовою виживання людства. Мова йде про формування нового ціннісно-етичного ставлення людини до довкілля, у якому абсолютизується принцип верховенства екологічних цінностей над усіма іншими, що у свою чергу зумовлює

екологізацію суспільної свідомості загалом й екоцентричний вектор розвитку екологічної свідомості й самосвідомості особистості зокрема. У контексті останнього важливого значення набуває професійна підготовка у вищих навчальних закладах майбутніх фахівців – носіїв суспільної екологічної свідомості, зорієнтована на збереження і відтворення природних багатств на засадах збалансованого природокористування та ідеї сталого розвитку природи і суспільства.

У поставлених завданнях перед сучасною екологічною освітою і вихованням у вищих навчальних закладах слід виокремити проблему розвитку екологічної свідомості й самосвідомості студентів. І якщо у науковій психолого-педагогічній літературі є низка досліджень, присвячених формуванню екологічної свідомості студентів (М. М. Бойчева, В. М. Бровдій, С. Д. Дерябо, Т. М. Дрідзе, Т. В. Іванова, А. М. Львовичкіна, Б. Т. Ліхачов, Т. С. Нінова, О. В. Рудоміно-Дусяцька, Ю. О. Саунова, В. О. Скребець, М. В. Хроленко, В. О. Ясвін та ін.), то питання розвитку екологічної самосвідомості студентської молоді залишається поза увагою. У зв'язку з цим **мета статті** полягає у виокремленні детермінант розвитку екологічної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів задля кращого розкриття сутності цього феномена та визначення чинників, які зумовлюють і наповнюють його зміст.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблемі самосвідомості особистості присвячено чимало праць вітчизняних (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, І. С. Кон, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, А. Г. Спіркін, В. В. Столін, І. І. Чеснокова та ін.) і зарубіжних науковців (Р. Бернс, У. Джемс, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.) у галузі психології. Однак вони відображають різні підходи стосовно розуміння психологічних процесів розвитку й формування особистості як суб'єкта діяльності. Це породжує неоднозначність у трактуванні генезису феномена самосвідомості особистості: з однієї сторони, самосвідомість розглядається як продукт саморозвитку особистості, з іншої, – як визначальний чинник формування «Я-концепції» особистості.

У філософії самосвідомість визначається як «виокремлення себе з об'єктивного світу, усвідомлення і оцінка свого ставлення до світу, себе як особистості, своїх вчинків, дій, думок, відчуттів, бажань та інтересів» [8, с. 418]. Разом із тим самосвідомість можна розглядати не лише як усвідомлення свого «Я» та своїх вчинків, а й усвідомлення своєї здатності приймати рішення і нести за них відповідальність та на цій основі вибудовувати усвідомлені взаємини з оточуючою дійсністю. Так, А. Г. Спіркін вважає, що самосвідомість – це «...усвідомлення і оцінка людиною своїх дій та їх результатів, думок, почуттів, морального обличчя й інтересів, ідеалу і мотивів поведінки, цілісна оцінка себе і свого місця в житті» [6, с. 18]. Звідси робимо висновок, що визначальною складовою самосвідомості автор вважає її ціннісно-соціальний аспект.

У психології підходи до розуміння сутності феномена самосвідомості визначаються змістовим наповненням найбільш відомих

психологічних теорій та їх парадигм. Так, в біхевіоризмі самосвідомість розглядається як поведінкова категорія, яка проявляється як підґрунтя будь-якої діяльності. Когнітивна психологія вважає її за «пізнавальну схему», завдяки якій особистість переробляє інформацію про себе, переформатовуючи її в особливі образи і поняття. На думку, У. Джемса самосвідомість має двояку властивість: частково об'єкта (те, що пізнається), частково суб'єкта (той, що пізнає) [1]. У психоаналізі і в еґо-психології самосвідомість розглядають як мотиваційний феномен, основу якого складають прагнення і потреби.

Таким чином, незважаючи на деякі протиріччя наведених позицій, самосвідомість визнається однією з найважливіших характеристик особистості, яка одночасно виступає і механізмом, і продуктом саморозвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз змістового наповнення категорії самосвідомості з позицій філософської та психологічної науки дає змогу підійти до проблеми розуміння сутності екологічної самосвідомості особистості та чинників її розвитку. Очевидно, екологічна самосвідомість матиме таку ж структурну сітку, що і самосвідомість особистості, проте вона повинна мати якісно інший генезис і детермінанти розвитку в залежності від екологічних умов життя та взаємин із природою, соціального статусу індивіда, його освіти, професійної діяльності, що спрямовані на встановлення, регуляцію та підтримку зв'язку «Я – Навколишнє середовище».

На нашу думку, екологічна самосвідомість є інтегративним утворенням уявлень особистості про себе як про екосоціальну істоту, що поєднує в собі знання, норми, цінності, ідеали, світоглядні установки та потреби щодо особистісного ставлення людини до природи. Узагальнюючи підходи до розуміння цього поняття у науковій літературі, нами запропоновано власне трактування його сутності: *екологічна самосвідомість* – це загальний рівень усвідомлення й самооцінки людиною своїх знань, поглядів, переконань, емоцій, уподобань, мотивацій, які визначають й спрямовують діяльність і поведінку суб'єкта у довкіллі [7].

Процес формування екологічної самосвідомості особистості зумовлюється станом взаємин у системі «Природа – Людина – Суспільство» та особистісними особливостями сприйняття змін, які відбуваються в ній. Відповідно розвиток та сутнісні характеристики екологічної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів будуть визначатися низкою як об'єктивних соціоприродних факторів, так і суб'єктивними чинниками освітнього середовища, в якому навчаються студенти. З метою забезпечення цілісності аналізу ми розглянемо обидві групи детермінант розвитку екологічної самосвідомості студентів, виокремлення яких зумовлено тим, що «для ситуацій, що складаються в реальному світі, майже завжди є властивими два аспекти: природничий та соціальний» [5, с. 9], а також ціннісно-етичний та світоглядний аспекти.

Отже, до об'єктивних детермінант розвитку екологічної самосвідомості студентів ми відносимо:

- забруднення навколишнього середовища, що відповідно призводить до незворотних негативних змін у екосистемі планети в цілому і окремо взятої країни чи регіону зокрема (парниковий ефект і глобальне потепління; кислотні дощі та ерозія, засолення, виснаження родючих ґрунтів та зменшення запасів прісної води; формування озонових дір, радіаційне забруднення довкілля і катастрофічне зменшення біорізноманіття флори й фауни, скорочення тривалості й якості життя населення тощо);

- протиріччя, які виникли між зростанням кількості населення і можливостями задоволення його матеріально-енергетичних потреб, зростанням обсягів споживання в першу чергу забезпечених верств населення і вичерпуванням запасів корисних копалин та критично обмеженими можливостями природних екосистем до їх відновлення. З цього приводу Ф. В. Лазарев зазначає: «Система цінностей споживацького суспільства стала згубною як для зовнішньої природи, так і для внутрішнього світу людини... Замість перспективи «загального благополуччя» мешканців планети з усіх боків почали стискати «глобальні проблеми» власного виживання» [4, с. 12–13];

- особливості ставлення до природи у коренях, традиціях, звичаях народу, що складають екологічні аспекти національної культури. Самосвідомість – це феномен, який перебуває в постійному становленні, а тому на неї можуть мати вплив процеси, «...що відбуваються в сучасному науковому пізнанні, «екофільні» або «екофобні» традиції, властиві тому чи іншому етносу, і домінуючі світоглядні установки людських співтовариств тощо» [3, с. 12];

- протиставлення міського й сільського способу життя, міської та сільської культури населення, підсилене процесами урбанізації. Відбувається розрив міського мешканця з природою і часткове заміщення її штучно створеним середовищем, що поглиблює відмінності у екологічній свідомості й самосвідомості міського і сільського населення. У той же час відсутність ефективних форм соціального захисту, значна частка безробіття серед сільського населення призводять до небезпечних зрушень у масовій екологічній свідомості, які не можуть не відобразитися на їхній самосвідомості. З цього приводу М. М. Кисельов зазначає: «...люди дедалі більше віддають перевагу матеріальним, економічним показникам, а не екологічним... А екологічне неблагополуччя як правило, зумовлює процеси соціальної та екологічної деградації у сфері землеробства» [2, с. 94].

До суб'єктивних детермінант розвитку екологічної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів відносяться ті чинники, що відбивають особистісні моменти сприйняття і усвідомлення екологічної складової навчально-виховного процесу певної освітньої установи:

- побудова змісту навчально-виховного процесу на фундаментальних філософсько-культурологічних положеннях про діалектичне пізнання явищ і процесів взаємозалежності та взаємодії

природи і людини, в яких обґрунтовуються ідеї коеволюції сталого розвитку природи і суспільства та необхідність гармонізації взаємовпливів у системі «Природа – Людина – Суспільство»;

- впровадження у навчально-виховний процес концептуальних ідей педагогічної науки про значення природи як одного з основоположних виховних факторів різностороннього розвитку особистості, спрямованих на становлення і закріплення системи екологічних ціннісних орієнтацій студентської молоді;

- екологізація професійної освіти майбутніх фахівців, яка базується на геокультурній парадигмі, заснованій на єдності природничого та соціогуманітарного знання та педагогічних теоріях і підходах, що у своїй сукупності спрямовані на формування у студента певного феноменологічного образу зовнішнього світу, системи екологічних цінностей по відношенню до нього, єдності екологічних поглядів і екологічної поведінки, усвідомлення себе суб'єктом загальної та екологічної культури та їх потенційним носієм;

- оновлення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах в умовах Європейської кредитно-трансферної системи, основними завданнями якої є: інтенсифікація навчально-виховного процесу, підвищення якості підготовки фахівців та інтеграція національної системи вищої освіти в європейське та світове освітнє співтовариство. Європейська кредитно-трансферна система ґрунтується на компетентнісному підході до навчання і на сьогодні є найкращим засобом, що сприятиме такій підготовці.

Усі названі вище детермінанти розвитку екологічної самосвідомості студентської молоді не можуть існувати самі по собі, вони є взаємозалежними і взаємозумовленими. Отже, жодна з них не може виконувати функцію визначального чинника розвитку екологічної самосвідомості студента. Разом із тим у своїй сукупності вони зумовлюють і наповнюють зміст поняття *екологічної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів*, під яким ми розуміємо цілісну, відносно стійку систему уявлень про себе як суб'єкта екологічно доцільної діяльності з ціннісно-етичним ставленням до природи та адекватною самооцінкою своїх екологічних знань, поглядів і переконань, що визначають його професійно-особистісну позицію стосовно екологічних проблем.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, визначення об'єктивних і суб'єктивних чинників розвитку екологічної самосвідомості студентів у процесі навчання у вищому навчальному закладі дасть змогу обґрунтувати та побудувати освітню модель, спрямовану на формування системи екологічних ціннісних орієнтацій студентської молоді у процесі їхньої професійної підготовки. Реалізація цієї моделі передбачає створення низки педагогічних умов та застосування педагогічних технологій, що забезпечать екоцентричне спрямування розвитку екологічної самосвідомості студентів у різних організаційних формах навчання.

Подальша розробка цієї проблемної галузі полягає у визначенні педагогічних умов, механізмів і технологій формування і розвитку екологічної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів.

Список використаних джерел:

1. Джемс У. Психология / под ред. Л. А. Петровской. – М. : Педагогика, 1991. – 368 с.
2. Кисельов М. Екологічна свідомість українців: традиція і сьогодення / М. Кисельов // Вісник НАН України. – 1998. – № 7–8. – С. 88–97.
3. Концептуальні виміри екологічної свідомості : монографія / М. М. Кисельов, В. Л. Деркач, А. В. Толстоухов та ін. – К. : Вид-во Парапан, 2003. – 312 с.
4. Лазарев Ф. В. Антропологический манифест. Проект / Ф. В. Лазарев. – Симферополь : Международный центр мониторинга качества жизни, 2005. – 22 с.
5. Одум Ю. Экология / Юджин Одум ; пер. с англ. Ю. М. Фролова. – М. : Мир, 1986. – Т. 1. – 328 с.
6. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание : монография / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
7. Сяська І. Теоретичні підходи до проблеми формування екологічної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів / І. Сяська // Нова педагогічна думка: наук.-метод. ж-л. – Рівне : РОППО, 2015. – № 4 (84). – С. 106–109.
8. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Dzhems U. Psikhologiya [Psychology] / pod red. L.A. Petrovskoj. – M.: Pedagogika, 1991. – 368 s. (in Russian)
2. Kyselov M. Ekolohichna svidomist ukraintsiv: tradytsiia i sohodennia [Ecological consciousness of Ukrainians: tradition and nowadays] / M. Kyselov // Visnyk NAN Ukrainy. – 1998. – № 7–8. – S. 88–97. (in Ukrainian)
3. Kontseptualni vymiry ekolohichnoi svidomosti : monohrafiia [Conceptual dimensions of ecological consciousness: monograph] / Kyselov M.M., Derkach V.L., Tolstoukhov A.V. ta in. – K. : Vyd-vo Parapan, 2003. – 312 s. (in Ukrainian)
4. Lazarev F.V. Antropologicheskij manifest. Proekt [Anthropological manifesto. Project] / F.V. Lazarev. – Simferopol': Mezhdunarodnyj centr monitoringa kachestva zhizni, 2005. – 22 s. (in Russian)
5. Odum Yu. Ekologiya [Ecology] / Yudzhin Odum ; per. s angl. Yu. M. Frolova. – M.: Mir, 1986. – Vol. 1. – 328 s. (in Russian)
6. Spirkin A.G. Soznanie i samosoznanie : monografiya [Consciousness and self-awareness: monograph] / A.G. Spirkin. – M.: Politizdat, 1972. – 303 s. (in Russian)

7. Siaska I. Teoretychni pidkhody do problemy formuvannia ekolohichnoi samosvidomosti studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Theoretical approaches to the problem of formation of ecological self-awareness of students of higher educational establishments] / I. Siaska // Nova pedahohichna dumka: nauk.-metod. zh-l. – Rivne: ROIPPO, 2015. – № 4 (84). – S. 106–109. (in Ukrainian)
8. Filosofskyi slovnyk [Philosophical dictionary] / Za red. V.I. Shynkaruka. – 2-he vyd., pererob. i dop. – K.: Holov. red. URE, 1986. – 800 s. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье обоснована необходимость экологизации общественного сознания и формирования эгоцентрического экологического сознания и самосознания личности. Большое значение в этом процессе приобретает профессиональная подготовка в высших учебных заведениях, основанная на идее устойчивого развития человека и общества. Проанализированы научные подходы в понимании феномена самосознания в психологии и философии. Предложено собственную трактовку понятий «экологическое самосознание», «экологическое самосознание студентов высших учебных заведений». Определены объективные и субъективные факторы развития экологического самосознания студентов в процессе обучения в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: экологическое самосознание студентов, высшее учебное заведение, учебно-воспитательный процесс, экологические ценностные ориентации, детерминанты развития.

Summary. The article substantiates the need for greening social consciousness and forming ecocentric ecological consciousness of personality and self-awareness. Priority of moral, ethical relationship of man to the environment and the rule of ecological values of over all others is established. Important role in this process acquires professional training at higher educational establishments based on the idea of sustainable development of man and society. Scientific approaches in understanding of the phenomenon of self-awareness in psychology and philosophy are analyzed. Self-awareness is both a mechanism and a product of self-development. Own interpretation of the concepts of “ecological self-awareness”, “ecological self-awareness of students of higher educational establishments” is offered. The development and intrinsic characteristics of ecological self-awareness of students of higher educational institutions are conditioned by social and natural factors and factors of the educational environment in which the student learns. Objective and subjective determinants of development of ecological self-awareness in learning students in higher educational establishment are determined. The necessity of forming a system of ecological of value orientations of students is established.

Key words: ecological self-awareness of students higher education establishment, teaching and educational process, ecological value orientation, determinants of development.